

УДК 811.161.2'

Крупеньова Т.І.

ОСОБЛИВОСТІ ЛІНГВОКУЛЬТУРЕМ В ІДІОЛЕКТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті досліджуються семантико-стилістичні особливості лінгвокультурних одиниць у творах Т.Г. Шевченка та їхня роль в інтелектуалізації української літературної мови ХІХ століття.

Ключові слова: лінгвокультурема, мовна картина світу, інтелектуалізація, ідіостиль.

Крупенёва Т.И. Особенности лингвокультурем в идиолекте Тараса Шевченко. В статье исследуются семантико-стилистические особенности лингвокультурных единиц в произведениях Т.Г. Шевченко и их роль в интеллектуализации украинского литературного языка ХІХ века.

Ключевые слова: лингвокультурема, языковая картина мира, интеллектуализация, идиостиль.

Krupenyova T.I. Peculiarities of linguocultural units in T.Shevchenko's idiostyle. The article is devoted to the analysis of semantico-stylistic peculiarities of the linguocultural units in the works of T. Shevchenko and analyzes their role in the intellectualization of the Ukrainian literary Language in the late nineteenth centuries.

Keywords: linguocultural unit, language picture of the world, intellectualization, idiostyle.

Інтерес до вивчення людини як мовної особистості спричинив необхідність дослідження мови як основної форми реалізації мовної свідомості багатьох поколінь людей – носіїв певної культури. Мовні одиниці, що несуть культурологічну інформацію, складаються в певну систему, своєрідну колективну мовну картину світу. Мовний знак як механізм інтерпретації уявлень людини про світ є засобом формування сучасної ментальності нації. Виходячи з цього вважаємо, що розвиток української мови відбувається в напрямі її інтелектуалізації. Підґрунтям інтелектуальних процесів у мовленні є мовнолінгвокультурологічна компетенція, що виникає внаслідок формування певного ментального досвіду. Лінгвокультурема на сучасному етапі вивчена недостатньо, методологічний базис та теоретичні основи дослідження розроблені лише частково в працях Н. Арутюнової, Л. Мацько, В. Костомарова, В. Воробйова, В. Маслової, С. Верещагіна та ін.

Актуальність дослідження зумовлена потребою вивчення семантико-стилістичних особливостей лінгвокультурем як засобів інтелек-

туалізації мовної системи, зокрема в текстах творів Тараса Шевченка, характерною ознакою яких є саме інтелектуалізм мовлення.

Мета дослідження – на матеріалі текстів художніх творів дослідити семантико-стилістичні особливості культурно маркованої лексики як засобу інтелектуалізації української літературної мови в ідіолекті Тараса Шевченка.

Українська література впродовж усього ХІХ ст. розвивалася в річищі народницької традиції, кредом якої було служіння народові (розумілося головним чином селянство). Реалізм позаминулого століття, за визначенням П.Хропка, пройшов кілька етапів свого розвитку: просвітницький у поєднанні з бароковими та бурлескними тенденціями (І.Котляревський, П.Гулак-Артемівський, Г.Квітка-Основ'яненко, Р.Андрієвич, І.Озаркевич), етнографічний (П.Куліш, Ганна Барвінок, П.Кузьменко), зрілий, класичний (Т.Шевченко, Панас Мирний, І.Карпенко-Карий, І.Франко). Але завжди його концептуальність характеризувалася прагненням наблизитися до життя і побуту селянства, розкрити його високі морально-етичні цінності, вибагливі естетичні смаки [3, 36]. Звичайно, у творах реалістів порушувалися, наскільки дозволяли цензурні полегшення, й теми з життя сільського духовенства (А.Свидницький, І.Нечуй-Левицький, Панас Мирний, Б.Грінченко, Олена Пчілка, І.Франко, М.Павлик), проте й у них акцентувалося на необхідності вихідцям з освічених кіл, інтелектуалам «іти в народ», полегшувати його долю, служити йому.

Серед інтелектуалів своєї доби особливе місце посідав Тарас Шевченко. Його особиста доля й доля його народу стали віддзеркаленням одне одного. Україна для нього – це екзистенційний стан буття, тому образ України є об'єктом осмислення на емоційному, чуттєвому і особливо інтелектуальному рівні. «Щоденник», листування, повісті яскраво засвідчують високий рівень його духовних та інтелектуальних потреб, визначеність мистецьких уподобань.

Творчість Т.Шевченка була новою віхою в історії української літературної мови. Шевченко не лише утвердив народну мову як основу літературної – він створив нею високоінтелектуальні твори, пронизані громадянським пафосом, почуттям патріота свого народу, дав зразки високої і чистої лірики. Шевченкову мову сприйняли як взірцеву його сучасники, і за цим взірцем почала далі розвиватися і вдосконалюватися українська літературна мова, незважаючи на

абсолютно несприятливі для цього обставини – офіційні заборони, територіальну роз'єднаність тощо [1, 9].

Серед літературних антропонімів, які становлять інтелектуальне підґрунтя поетичного мовлення Т.Шевченка, можна виділити насамперед різні за походженням прізвища, рідше – прізвища, імена та по батькові, імена й прізвища, імена й по батькові, ще рідше самі імена або по батькові та псевдоніми історично реальних осіб – представників багатьох галузей мистецтва й науки. Це, зокрема, архітектори, гравери, живописці, композитори, скульптори, письменники, філософи, історики, ботаніки, геологи, фізіологи, мореплавці, друкарі, а також, хоч і в меншій кількості, – державні, політичні, військові, громадські тощо діячі різних країн та епох, починаючи з найдавніших часів і закінчуючи другою половиною ХІХ ст.:

а) епохи стародавньої Греції та Риму: *Апеллес* (художник), *Аполлоній*, *Скопаз*, *Фідій* (скульптори), *Вергілій*, *Гомер*, *Горацій*, *Назон* (поети), *Геродот*, *Лівій* (історики), *Диоген*, *Сократ* (філософи), *Брут*, *Лукулл*, *Перикл* (політичні й державні діячі), *Аттіла* (воєначальник), *Коклес* (легендарний герой стародавнього Риму), *Марк Аврелій*, *Декій*, *Нерон* (римські імператори), *Клеопатра* (цариця стародавнього Єгипту), *Давид*, *Помпій*, *Нума*, *Сарданапал*, *Соломон*, *Саул* (царі стародавніх Іудеї, Ассирії, Риму);

б) епохи раннього й пізнього Відродження: *Гольбейн*, *Дюрер*, *Корреджо*, *Рафаель*, *Цампієрі Доменіко* (художники), *Мікельанджело Буонаротті* (скульптор), *Боккаччо*, *Данте*, *Тассо* (поети), *Галілей* (учений), *Іван Гус*, *Жижка* (видатні діячі Реформації), *Гуттенберг* (друкар), *Колумб*, *Магеллан* (мореплавці);

в) ХVІ – ХVІІ ст.: *Герард Доу*, *Остаде*, *Рембрандт*, *Рені Гвідо*, *Бергем*, *Вазарі*, *Ван-Дейк*, *Веласкес*, *Вуверман*, *Рубенс*, *Рюїсдаль* (художники, гравери), *Бекон* (філософ), *Іван Богун*, *Дорошенко*, *Григорій Ромодановський*, *Петро Сагайдачний*, *Іван Самойлович*, *Петро Могила* (видатні військові та політичні діячі), *Сигізмунд*, *Ян Собеський* (польські королі);

г) ХVІІІ – ХІХ ст.: *Бетховен*, *Бортнянський*, *Вебер*, *Гайдн*, *Глінка*, *Михайло Іванович*, *Ліст*, *Мейєрбер*, *Мендельсон*, *Моцарт*, *Россіні*, *Себастьян Бах*, *Серве*, *Шуберт* (композитори), *Паганіні* (скрипаль і композитор), *Вольпато*, *Міллер*, *Одран* (гравери), *Борисполець*, *Платон Тимофійович*, *Брюллов Карл Павлович*, *Венеціанов*, *Гау*, *Орас Верне*, *Гревідон*, *Грез*, *Годен*, *Калам*, *Корнеліус*, *Михайлов*, *Пінеллі*, *Сошенко Іван Максимович*, *Штернберг*, *Щедрін* (художники), *Канова*,

Рамазанов, Ставассер, Торвальдсен, Флакман (скульптори), Гваренгі, Клейнц, Піранезе (архітектори), Владимиров, Щепкін Михайло Семенович (актори), А.Дюма, Аксаков Сергій Тимофійович, Байрон, Бальзак, Беранже, Вольтер, Скотт, Герцен Олександр, Гете, Гоголь, Гребінка, Григорій Квітка-Основ'яненко, Дефо, Діккенс, Дюпаті, Желіговський (Сова), Кольцов, Котляревський Іван Петрович, Лермонтов, Міцкевич, Марко Вовчок, Пантелеймон Куліш, Поль де Кок, Пушкін Олександр Сергійович, Тютчев, Хомяков, Шекспір (письменники) тощо.

Серед авторських антропонімів переважають українські за походженням прізвища, імена, по батькові, й це цілком природно, оскільки в цих творах більшість персонажів є художніми образами представників різних соціальних верств українського народу: *Сокира Никифор Федорович, Гнат Карий, Карп Зозуля, Назар Стодоля* тощо. Крім власне авторських антропонімів, переважно в художніх творах і в щоденнику, є чимало міфологічних та біблійних імен, наприклад: *Авраам, Аврора, Абель, Агар, Адам, Алкід, Антігона, Венера, Веста, Вешну, Вірсавія, Егерія, Ескулап, Єва, Зевс, Ірод, Кадм, Каїн, Кіпріда, Лаокоон, Ману, Медуза, Мідас, Морок, Немезида, Оріон, Прометей, Сатурн, Фавн, Феб, Харон, Цецилія, Яра*, імена святих (*Афанасій, Варвара, Мойсей, Угрін, Симеон Столпник* тощо).

Багато літературних антропонімів з творів Гоголя, Шекспіра, Фонвізіна, Котляревського, Грибоєдова, Гомера, Гюго, Пушкіна, Вальтера Скотта, Діккенса, Салтикова-Щедріна, Квітки-Основ'яненка, Гулака-Артемівського, Дефо, Ленського, Сумарокова, Баратинського, Гете тощо є власними іменами з фольклорних творів, з історичних українських дум.

Серед лексико-семантичних чинників інтелектуалізації визначаємо лексеми, які у творчості Т.Шевченка позначають домінуючі образи. Л.Краснова, аналізуючи ці одиниці, слушно зауважує, що такі лексеми-домінанти – це своєрідні символи, архетипи, які мають свою історію, генезу, що сягає в давнину [1, 28]. Навколо таких лексем зосереджується художньо-інтелектуальна інформація твору. Наскрізними образами в Шевченка Л. Краснова називає такі, як *душа, тінь, ніч, день, туман, природа, кінь, сон* та інші. Лексеми-домінанти беруть участь у формуванні ліричного сюжету, надають його розвиткові потрібного авторові скерування. У такій функції вони оточують себе спорідненими лексемами,

наприклад, домінанта *сон* (*не спалося, дрімота, снилося, сплячий, прокинувся тощо.*)

Значна кількість запозичень, які позначали явища культурного, політичного та соціального життя людини, в українській літературі дошевченківського періоду ще не були відбиті. У цьому до певної міри позначалась обмеженість мовно-літературних позицій письменників цього періоду. Саме тут був потрібен ще один крок на шляху до усталення й зміцнення лексичного складу української літературної мови. Цей крок був зроблений Т.Шевченком і його наступниками. Т.Шевченко широко вводить у поетичні твори, використовує в листуванні іншомовну лексику на позначення різних понять духовного, культурного, суспільно-політичного життя людини, лексику, яка вже активно вживалася і в інших літературних мовах: *аристократ, оригінал, ентузіаст, аренда, кредит, комісія, комітет, індивідуалізм, дисципліна, консилиум, екземпляр, інститут, університет, інтродукція, композиція*. Щоденник Т.Шевченка, твори, написані російською мовою, відбивають високу ерудицію поета, що виявляється, зокрема, у використанні слів іншомовного походження різних галузей науки і мистецтва.

Отже, використання у творах Тараса Шевченка лінгвокультурних одиниць сприяло інтелектуальному збагаченню ідіолекту автора й української мови в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Краснова Л. Характер і функції образів-домінант у творчості Т.Шевченка/ Л.Краснова // Дивослово. – 1999. – №3. – С. 2-4.
2. Маслова В.А. Лінгвокультурологія: учеб. / В.А.Маслова. – М.:Академия, 2001. – 208 с.
3. Шевченко Л.І. Інтелектуалізація української літературної мови: лінгвістична і теоретико-епістемологічна аспектологія. Автореф. дис...доктора філолог. наук. / Л.І.Шевченко. – К.: КНУ ім. Т.Шевченка, 2002. – 35 с.